

**Vahvistusvinoumalta suojaavat ja altistavat tekijät lasten ja nuorten
oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa**

Juha Miettinen

Kirjallinen lopputyö

Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2023–2025

Sisällys

1. Johdanto.....	3
2. Metodi.....	7
3. Vahvistusvinouma osana kognitiivisia vinoumia	7
4. Tiedon kerääminen ja käsittely lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa.	10
5. Vahvistusvinoumalta suojaavat ja altistavat tekijät lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa	13
5.1 Hypoteesiajattelu ja kontradiktorisuus.....	13
5.2 Työtavat sekä työyhteisön vaikutus.....	16
5.3 Työntekijän ominaisuuksia.....	18
5.4 Muita tekijöitä.....	20
6. Yhteenveto sekä suosituksia käytäntöön	23
Lähteet	28

1. Johdanto

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian- ja psykologian tutkimusyksiköitä on Suomessa kaikkiaan viisi kappaletta. Tutkimusyksiköissä tutkitaan lapsiin kohdistuvia seksuaali- ja pahoinpitelyrikosepäilyjä poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen tekemän pyynnön perusteella. Vaikka tutkimusyksiköt ovat sijoitettuina yliopistollisten sairaaloiden yhteyteen, niiden toiminta poikkeaa selvästi muista terveydenhuollon organisaatioissa tehtävästä työstä, eivätkä lapset esimerkiksi ohjaudu tutkimusyksiköihin tutkittavaksi lähetteen kautta. Yksiköiden työskentelyn erityislaatuisuus liittyykin toimimiseen osana poliisin esitutkintaa. Tutkimusten järjestämistä ohjaa laki lapseen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä (19.12.2008/1009).

Tutkimusyksiköissä tehdään töitä moniammatillisesti. Esimerkiksi Kuopion yliopistollisen sairaalan (KYS) lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikön henkilöstö koostuu usean eri ammattikunnan edustajista: oikeuspsykologeista, psykologeista, sosiaalityöntekijöistä, lastenpsykiatreista, lastenlääkäreistä, sairaanhoitajista sekä toimistotyöntekijöistä. Jokaisella ammattinimikkeellä on luonnollisesti omat vastuualueensa tutkimuskokonaisuudessa. Esimerkiksi (oikeus) psykologit vastaavat lasten haastatteluista ja sosiaalityöntekijät vastaavat sosiaalipuolen taustatietojen selvittämisestä, vanhempien kontaktoimisesta sekä pääosin viranomaisyhteistyöstä lastensuojelun ja perhepalveluiden kanssa.

Poliisi tutkii suurimman osan lapsiin kohdistuvista pahoinpitely- ja seksuaalirikosepäilyistä ilman tutkimusyksiköiden apua. Kuten edellä on mainittu, poliisilla on kuitenkin mahdollisuus pyytää tutkimusyksiköiltä virka-apua rikosepäilyn selvittämisessä. Tätä mahdollisuutta poliisi on myös käyttänyt. Kuten Laajasalokin (Stolt, Laajasalo, ym., 2023, s. 4) mainitsee, yksiköihin tehdään nykyään vuosittain yli tuhat virka-apupyyntöä.

Poliisi tekee virka-apupyyntöjä yksiköihin tapauksissa, joissa esitutkintatoimet vaativat erityisasiantuntijuutta. Tyypillisiä tapauksia ovat esimerkiksi pienten lasten oikeuspsykologiset haastattelut tai tilanteet, joissa lapselle on kehityksellistä tai psyykkistä pulmaa. Näissä tapauksissa yksikön työntekijöillä on asiantuntijuutta lapsen haastattelemiseksi sekä tarvittaessa oikeuspsykologisen lausunnon laatimiseksi. Myös pyynnöt lapselle tehtävästä somaattisesta lääkärintutkimuksesta sekä erilaisten lausuntojen laatiminen, kuten esimerkiksi haitanarviolausunto, ovat yleisiä. Poliisin tekemät virka-apupyyntöt voivat liittyä myös tilanteisiin, joissa arvioidaan tapauksen vaativan laajempaa viranomaisyhteistyötä sekä lapsen ja perheen kokonaistilanteen tarkempaa selvittämistä, muun muassa lapsen sosiaali- ja terveydenhuollon taustatietojen kartoittamisen kautta.

Poliisin lähettämä virka-apupyyntö käynnistää tutkimusyksikössä lasta koskevan oikeuspsykiatrisen tutkimusprosessin. Kuten prosesseissa yleensä, myös Kuopion yliopistollisen sairaalan lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikön prosessi pitää sisällään tiettyjä käytäntöjä ja protokollia, mutta luonnollisesti myös tapauskohtaisen harkinnan mukaista etenemistä.

Tutkimusprosessin ensimmäisiä vaiheita KYSin oikeuspsykiatrian yksikössä on jokaisen tutkittavan lapsen kohdalla nimetä tutkimuksesta vastaava psykologi, sosiaalityöntekijä ja lääkäri. Lisäksi useimmissa tapauksissa tutkimukseen nimetään myös avustava psykologi ja sosiaalityöntekijä. Tämän jälkeen, tyypillisessä tapauksessa, työntekijät tilaavat lasta koskevat sosiaali- ja terveydenhuollon asiakirjatiedot järjestämislain (laki lapseen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä, 19.12.2008/1009) perusteella. Tutkimusyksiköillä on siten lakiin pohjautuvat, laajat tiedonsaantioikeudet lapsen taustatietojen selvittämiseksi.

KYSin oikeuspsykiatrian yksikön tutkimusprosessin seuraavana vaiheena on viranomaisneuvottelun järjestäminen, johon osallistuvat poliisi, tutkimusyksikön henkilöstö sekä mahdollisesti muita viranomaisia, kuten lastensuojelun edustus. Viranomaisneuvottelun tarkoituksena on koota yhteen eri viranomaisilla oleva taustatieto rikosepäilyyn liittyen, ja tämän pohjalta tehdä suunnitelma toimenpiteiden suorittamiseksi. Toimenpiteenä voi olla esimerkiksi sopiminen lapsen oikeuspsykologisen haastattelun toteuttamisesta ja somaattisen tutkimuksen järjestämisestä. Haastattelun jälkeen poliisi voi pyytää yksiköltä oikeuspsykologista lausuntoa.

Kuten edellä olevasta käy jo ilmi, tutkimusyksikön työntekijät vastaanottavat tietoa useista eri lähteistä (mm. asiakirjatiedot, viranomaiset). Usein tutkimusyksikkö vastaanottaa tutkimusprosessin aikana myös muuta tietoa, esimerkiksi poliisin toimittaman esitutkimusmateriaalin, kuten rikoksesta epäillyn ja muiden asianosaisten kuulustelujen muodossa. Lisäksi tutkimuksen aikana voidaan saada lisätietoa myös muun muassa yksikön työntekijän ja vanhempien välisistä haastatteluista. Tiedon määrä yksittäisissä tapauksissa vaihtelee tapauskohtaisesti.

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikön perustehtäviin kuuluu siis poliisin avustaminen heidän johtamassaan esitutkimustyössä. Tutkimusprosessin tavoitteena on luonnollisesti tuottaa mahdollisimman objektiivista tietoa rikosprosessin myöhempisiin vaiheisiin osallistuville viranomaisille. Objektiivisuuteen pyrkiminen on keskeistä kaikkien asianosaisten oikeusturvan toteutumisen kannalta, joten sen huomiointi on ehdottoman välttämätöntä oikeuspsykiatrisen tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa.

Inhimillisessä toiminnassa on kuitenkin vaara ajattelun vinoutumiselle. Vahvistusvinoumalla (confirmation bias) tarkoitetaan ilmiötä, jossa henkilöllä on taipumus etsiä tai tulkita tietoa tavalla, joka tukee hänen aiempia käsityksiään ja odotuksiaan asiassa

mm. (Nickerson, 1998). Tämän seurauksena henkilö vastaavasti jättää huomioitta tai vähättelee seikkoja, jotka ovat hänen omia ennakkokäsityksiään vastaan mm. (Lidén, 2018).

Vahvistusvinoumalle työntekijät ovat alttiita myös oikeuspsykiatrisen tutkimusprosessin aikana. Vinoutuneilla käsityksillä voi olla vaikutuksia työntekijän ajatteluun, päättelykykyyn ja objektiivisuuteen liittyen. Tämän vuoksi on syytä pohtia, millaisia vahvistusvinoumaan liittyviä riskejä (altistavia tekijöitä) voi sisältyä lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimuskokonaisuuteen, ja toisaalta millaisin keinoin tältä ilmiöltä kyetään suojautumaan. Suojautumiseen liittyen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian yksiköiden työskentelyyn on muotoutunut vakiintuneita käytäntöjä ja työmenetelmiä, joiden avulla pyritään turvaamaan tutkimuksen objektiivisuutta. Yksi tärkeimmistä menetelmistä on hypoteesiajattelu. Yhtenä suurimmista vahvistusvinoumalle altistavasta riskitekijästä näkisin laajan tiedonsaantioikeuden kautta tulevaa, mahdollisesti hyvinkin laajojen taustatietojen vaikutusta työntekijän ajatteluun ja tulkintaan. Tähän edelleen vaikuttavina tekijänä on työntekijän yksilölliset ominaisuudet, kuten työkokemus. Kaiken kaikkiaan riski muodostuu kokonaisuutena usean eri tekijän yhteisvaikutuksesta, ei niinkään ainoastaan yksittäisen muuttujan kautta.

Oikeuspsykologisessa kontekstissa vahvistusvinouman vaikutuksia on tutkittu muun muassa lapsen oikeuspsykologisen haastattelun viitekehyksessä (ks. esim. O'Donohue & Cirlugea, (2021). Tässä lopputyössä, omasta koulutustaustastani (sosiaalityöntekijän pätevyys) sekä tehtäväkuvastani tutkimusyksikössä johtuen, tarkastellaan edellä mainittuja kysymyksiä erityisesti sosiaalityöntekijän työn näkökulmasta. Pyrkimyksenä on kuvata työskentelyn ja ilmiön välistä suhdetta mahdollisimman käytännönläheisesti esittäen.

Lopputyötä on mahdollista käyttää jatkossa esimerkiksi uusien työntekijöiden perehdyttämisen yhteydessä.

2. Metodi

Tämän lopputyön metodina on käytetty artikkel- ja kirjallisuushakua. Tietokantoina käytettiin Google Scholaria ja PubMedia, hakusanoina *cognitive biases*, *confirmation bias* ja *confirmation bias forensic*. Laaja-alaisen kysymyksenasettelun takia aineiston haussa ei tehty rajoituksia, vaan aineistoa haettiin vapaasti hakusanoilla ja tarkasteltiin saatuja tuloksia. Lisäksi lähteitä saatiin haettujen artikkeleiden lähdeluetteloista. Lähteinä käytettiin myös oikeuspsykologian erikoistumiskoulutuksen sekä työelämän kautta kirjoittajalle entuudestaan tutuksi tulleita aihealueeseen sopivia julkaisuja. Lähteiden valinnassa painotettiin vertaisarvioituja julkaisuja ja teoksia, joihin on viitattu laajasti myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa.

3. Vahvistusvinouma osana kognitiivisia vinoumia

Jotta vahvistusvinouman vaikutuksia tutkimusyksikön työskentelyyn pystytään pohtimaan, on alkuun olennaista tarkastella laajemmin, mitä kognitiivisilla vinoumillä tarkoitetaan. Kirjallisuushaun perusteella kognitiivisen vinouman (cognitive bias) ilmiötä on tutkittu runsaasti ja erilaisissa konteksteissa. Ilmiötä on luonnollisesti useassa kohtaa määritelty, ja määritelmä kuulostaakin mielestäni melko yksiselitteiseltä. Kuten esimerkiksi Kahneman et al. (1982) kirjoittavat, kognitiiviset vinoumat ovat tiedostamattomia, systemaattisia virheitä ajattelussa ja päätöksenteossa, jotka ilmenevät henkilön käsitellessä ja tulkitessa informaatiota.

Ilmiön tarkempi tarkastelu paljastaa kuitenkin, kuinka laajan kokonaisuuden kanssa olemme tekemisissä. Kuten muun muassa Korteling ja Toet (2020) esittävät, kognitiiviset vinoumat voidaan jakaa useaan kymmeneen erityyppiseen vinoumaan. Myös muun muassa

Wilke ja Mata (2012) ovat listanneet useita esimerkkejä tyypillisistä ajatusvääristymistä. Mainittakoon näistä kuvaavana esimerkkinä *Gamblers fallacy* (uhkapelaajan harhaluulo). Kyseessä on ilmiö, jossa uhkapelaajalla on taipumus ajatella (esimerkiksi rulettia pelatessa), että menneet tapahtumat vaikuttavat tulevien pelien todennäköisyyteen, vaikka tosiasiaassa todennäköisyydet ovat muuttumattomia.

Lisäksi muun muassa erilaisissa koulutuksissa on useamman kerran kuullut käytettävän kognitiivisen vinouman esimerkkinä *nälkäinen tuomari -efektiä*. Kyseisessä ilmiössä tuomarin oikeudelliseen päätöksentekoon ja mielialaan vaikuttavat sellaiset tekijät, kuten mitä tuomari on syönyt, ja tekeekö hän päätöksen asiassa nälkäisenä ennen lounasta, vai kylläisenä lounaan jälkeen.

Edelleen esimerkkinä vinoutuneeseen ajatteluun liittyen, Kahneman (2012, s. 141–152) on kirjoittanut *ankkuroitumisvaikutuksesta*, joka on arkielämässä hyvin tyypillinen ilmiö. Kahneman kirjoittaa ankkuroitumisen ilmenevän, kun ihmiset pohtivat tuntemattoman suureen erityistä arvoa ennen kuin arvioivat suureen. Esimerkiksi jos ihminen pohtii, miten paljon talosta tulee maksaa, lähtöhinta vaikuttaa häneen; sama talo tuntuu arvokkaammalta, jos lähtöhinta on korkea, kuin jos se on alhainen, silloinkin, kun ihminen määrätietoisesti yrittää vastustaa tämän luvun vaikutusta. Kahneman jatkaa, että tapahtuma on yksi kokeellisen psykologian luotettavimmista ja vahvimista tuloksista: arviot ovat pohditun luvun lähellä, ja siitä syntyy kuva ankkurista. Mikä tahansa luku, jota pyydetään pohtimaan mahdollisena arviointiongelman ratkaisuna synnyttää ankkuroimisvaikutuksen.

Esimerkkejä kognitiivisista vinoumista voisi antaa lukuisia. Kyseessä on siis kaiken kaikkiaan hyvin laaja-alainen ilmiö, jota on mahdollista tarkastella useasta eri tulokulmasta käsin. Kognitiivisen vinouman voidaankin sanoa olevan yläkäsite, jonka alle jakaantuu useita erilaisia vinouman muotoja. Tässä lopputyössä mielenkiinto kohdistuu erityisesti

vahvistusvinoumaan. Kuten johdantokappaleessa esitettiin, vahvistusvinoumaan linkittyy olennaisesti käytettävissä olevan tiedon käsittely ihmisen ennakkooajatusten mukaisesti.

Muun muassa Itiel Dror (2018) on artikkelissaan kirjoittanut ennakkoasenteiden vaikutuksesta oikeudellisissa prosesseissa työskenteleviin asiantuntijoihin (Biases in forensic experts). Drorin mukaan asiantuntijat usein altistuvat epäolennaiselle taustatiedolle työskennellessään poliisin ja syyttäjän kanssa. Dror jatkaa, että epäolennainen informaatio, kuten esimerkiksi epäillyn etninen tausta, rikosrekisteri tai kerätyt todisteet, voivat potentiaalisesti aiheuttaa ajattelun vinoumaa, mikä voi johtaa vääriin johtopäätöksiin. Dror esittää, että vinouman vaikutuksia voidaan vähentää siten, että asiantuntijalle annetaan käyttöön ainoastaan asian kannalta relevantti informaatio. Lisäksi Dror kirjoittaa, että ”bias snowball” ilmiön (ilmiö, jossa ajattelun vinouma kasvaa tutkinnan edetessä) vaikutuksia voidaan ennaltaehkäistä siten, että esimerkiksi rikospaikkatutkinnassa todisteiden kerääjä rikospaikalta ei ole sama henkilö, joka analysoi todisteet laboratoriossa.

Edellä mainitulla on mielestäni selviä yhtymäkohtia myös lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen tutkimusprosessin viitekehyksessä. Esimerkkinä voisi mainita Kysin yksikössä psykologien työhön liittyvän, hiljattain käyttöön otetun uuden työtavan. Uuden työtavan mukaan käytäntönä nykyään on, että lapsen oikeuspsykologisen haastattelun laadullisen arvion tekee eri psykologi, joka on lapsen haastatellut (tätä ennen lapsen haastatellut ja laadullisen arvion tehnyt henkilö oli sama). Puolestaan sosiaalityöntekijän näkökulmasta ajateltuna, tutkimuksessa saattaa olla läpikäytävänä mahdollisesti hyvinkin suuri määrä asiakirjatietoa. Iso osa tästä tiedosta on rikosepäilyn selvittämisen kannalta epärelevanttia, jolla voi olla vaikutusta vahvistusvinoumalle altistumiseen.

Kokonaisuutena ajatellen oikeuspsykiatrisissa tutkimuskokonaisuuksissa työntekijällä voi olla hyvinkin vahvoja ennakkokäsityksiä ja olettamuksia, jotka vaikuttavat tiedon

valikointiin ja tulkintaan. Näin ollen vahvistusvinouma on tutkimusprosesseissa nähdäkseen yksi keskeisimmistä mahdolliseen harhapäättelyyn johtavista vinoumista.

4. Tiedon kerääminen ja käsittely lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa

Tämän kappaleen tarkoituksena on esittää, millaisia lähteitä informaation saamiselle on olemassa lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa. Tietolähteitä on useita, ja tietoa on mahdollista saada tutkimuksen eri vaiheissa. Johdanto-kappaleessa käytiin jo pääpiirteittäin läpi yksikössä tehtävää tutkimusprosessia. STM on ohjeistuksellaan tätä prosessia edelleen jäsentänyt: ohjeiden mukaan yksikössä tapahtuvaan tutkimusprosessiin kuuluvat virka-apupyynnön saapuminen, tutkimuksen suunnitteluvaihe, tutkimusvaihe, lausunto, palaute, läheteet sekä mahdollinen todistaminen oikeudessa (sosiaali- ja terveysministeriön ohjauskirje STM/492/2009). On hyvä huomioida, että tutkimustoimenpiteiden tarve ja laajuus suunnitellaan aina tapauskohtaisesti ja luonnollisesti myös käytettävissä olevan tiedon määrässä on tapauskohtaista vaihtelua.

Ensimmäinen askel tutkimusprosessin käynnistämiseksi on siis poliisin toimittaman virka-apupyynnön vastaanottaminen. Jo virka-apupyynnön liitteenä poliisi yleensä toimittaa tutkimusyksikköön siihen asti hankkimansa, tapausta koskevan olennaisen esitutkintamateriaalin. Tätä materiaalia ovat muun muassa tutkintapyyntö, tutkintailmoitus, kuulustelut (esim. todistajat) ja muu aineisto, kuten esimerkiksi valokuvat tai viestit. Virka-apupyynnössä poliisi tyypillisesti jo esittää, millaista tutkinta-apua he tutkimusyksiköltä kaipaavat. Nämä pyynnot voivat liittyä esimerkiksi lapsen oikeuspsykologiseen haastatteluun tai lapsen asiakirjatietojen kartoitukseen.

Virka-apupyynnön saapumisen myötä tutkimusyksikölle muodostuu laaja tiedonsaantioikeus sosiaali- ja terveydenhuollon asiakirjatietojen tilaamiseksi järjestämislain (19.12.2008/1009) nojalla. Kysin lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikössä sosiaalityöntekijä tilaa ja käy läpi lasta koskevat lastensuojelun ja sosiaalihuollon asiakirjatiedot. Terveydenhuollon ammattihenkilö puolestaan tekee saman koskien terveydenhuollon tietoja. Yksittäisissä tutkimuksissa asiakirjatietojen määrä vaihtelee tapauskohtaisesti. Esimerkiksi sosiaalitoimen asiakirjatietojen määrä voi olla hyvinkin laaja tapauksissa, joissa lapsella on taustalla vuosikausia jatkunut asiakkuus. Vastaavasti, jos lapsella ei ole ollut sosiaalipuolella entisyyttä, niin tietojen määrä tältä osin voi olla hyvin suppea.

Yksi keskeisimmistä tiedon saamisen ja jakamisen tavoista tutkimusprosessissa on viranomaisverkoston järjestäminen, joka Kysin tutkimusyksikössä toteutetaan lähes poikkeuksetta. Verkoston järjestäminen on olennainen osa tutkimuksen suunnitteluvaihetta. Viranomaisneuvottelun kokoonpano vaihtelee tapauskohtaisesti, mutta läsnä on poikkeuksetta tutkimusyksikön henkilöstön lisäksi esitutkinnasta vastaava viranomainen, eli poliisi. Lisäksi osallistujina voivat olla tapauksen mukaan tutkinnanjohtaja, syyttäjä, lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä sekä lapsen edunvalvoja/oikeusavustaja. Viranomaisneuvottelun tarkoituksena on jakaa ja koota yhteen eri viranomaisilla oleva relevantti tieto rikosepäilyyn liittyen. Käytettävissä olevan tiedon ja tilannekuvan luomisen pohjalta tehdään suunnitelma toimenpiteiden suorittamiseksi. Tyypillisiä tutkimusvaiheen toimenpiteitä ovat lapsen oikeuspsykologisen haastattelun sekä somaattisen lääkärintutkimuksen toteuttaminen.

Yhteistyö eri viranomaistahojen kanssa jatkuu koko tutkimusprosessin ajan, joten uutta tietoa voi tulla tutkimusyksikön tietoon tutkinnan eri vaiheissa. Näitä tietoja voivat olla

esimerkiksi poliisin toimittama rikoksesta epäillyn kuulustelu tai lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän välittämä olennainen epäilyyn liittyvä uusi tieto (esimerkiksi lastensuojelun työskentelyssä lapsella on ollut uusia väkivaltaan liittyviä puheita).

Tutkimusprosessin aikana tietoa on myös mahdollista saada vanhempien tai lapsesta huolta pitävien aikuisten haastattelujen kautta. Haastatteluita järjestetään tapauskohtaisesti ja KYSin oikeuspsykiatrian yksikössä haastatteluista vastaavana työntekijänä toimii tutkimusyksikön sosiaalityöntekijä. Haastattelujen tarkoituksena on antaa haastateltavalle informaatiota käynnissä olevaan tutkimukseen liittyen ja keskustella lapsen ja perheen mahdolliseen tuen tarpeeseen liittyvistä asioista. Myös rikosepäilyyn liittyvistä asioista keskustellaan tarvittavissa määrin, mutta poliisin esitutkinta ja asianosaisten itse- ja läheiskriminointisuoja¹ huomioon ottaen. Tutkimusyksikön taholta toteutettavat mahdolliset haastattelut toteutetaankin poliisin suorittamien kuulustelujen jälkeen ja poliisin luvalla.

Yhteenvedona voidaan siis todeta, että tutkimusprosessin aikana tutkimusyksikön työntekijät keräävät ja saavat tietoa useilta eri tahoilta. Tutkimusyksikön sosiaalityöntekijän perustehtäviin kuuluu tapausten taustoittaminen asiakirjatietojen ja viranomaisyhteistyön perusteella. Taustatietojen keräämisen keskeisenä ajatuksena on, että niiden avulla pyritään saamaan kokonaisvaltainen kuva lapsen perheen tilanteesta ja selvittämään onko taustatiedoissa jotain rikosepäilyn kannalta olennaista. Tietojen perusteella arvioidaan muun muassa rikosepäilyn synty- ja kehityshistoriaa ja mietitään vaihtoehtoisia selityksiä (hypoteesiajattelu), jotka huomioidaan tutkimuksessa.

¹ Itse- ja läheiskriminointisuojaalla tarkoitetaan henkilön oikeutta olla myötävaikuttamatta oman tai lähiomaisen syyllisyyden selvittämiseen. Henkilön ei siis tarvitse todistaa itseään tai lähiomaistaan vastaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi rikoksesta epäillyn ei tarvitse lausua epäilyyn liittyen mitään, ja hän voi jättää vastaamatta esitettyihin kysymyksiin.

Seuraavassa kappaleessa päästään tarkastelemaan tämän lopputyön keskeistä kysymystä, eli millaisia harhapäättelyltä suojaavia ja altistavia tekijöitä on tunnistettavissa, kun käytettävissä olevia tietoja tutkimusyksikössä tutkimusprosessin edetessä käsitellään.

5. Vahvistusvinoumalta suojaavat ja altistavat tekijät lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa

Tässä kappaleessa pohditaan käytännönläheisesti ja käytännön esimerkein kuvaten, millaisia vahvistusvinoumaan liittyviä riski- ja suojaavia tekijöitä on tutkimusprosessissa tunnistettavissa. Pohdinta ei rajaudu tiettyyn teemaan tai tutkimustoimenpiteeseen, vaan näkökulma on laajempi: Tarkastelen ilmiötä sekä omien työtehtävieni, että myös moniammatillisen työskentelyn kautta, omaan kokemuspohjaani perustuen. Listaus ei ole tyhjentävä, vaan kuvaa omasta mielestäni merkittävimpiä tekijöitä liittyen kysymyksenasetteluun. Kappale jakaantuu neljään alalukuun, jotka mielestäni kuvaavat hyvin altistavien/suojaavien tekijöiden mahdollisia vaikutuksia eri näkökulmista. Osiot ovat *Hypoteesiajattelu ja kontradiktorisuus*, *Työtavat ja työyhteisön vaikutuksia*, *Työntekijän ominaisuuksia*, sekä *Muita tekijöitä*.

5.1 Hypoteesiajattelu ja kontradiktorisuus

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian- ja psykologian yksiköissä on ajan saatossa muodostunut vakiintuneita työtapoja- ja menetelmiä, joiden avulla virheelliseltä päättelyltä on pyritty suojautumaan. Yksi keskeisimmistä työvälineistä on niin sanottu hypoteesiajattelu.

Tutkimusta varten yksikössä muodostetaan tutkimushypoteesit, joiden avulla pyritään tarkastelemaan kaikkia vaihtoehtoisia selityksiä epäilylle. Hypoteesien muodostaminen on yksikön toimintaa ohjeistavien suositusten (mm. Stolt, Laajasalo, ym., 2023, luku 3;

Lehtinen & Rossi, 2022, luvut 18 ja 20; Taskinen, 2003, s. 63–64, 75, 143–150) edellyttämä toimintatapa ja oikeuspsykologisen tutkimuksen keskeinen työväline (Oikeuspsykologian ammatilliset ohjeet eettiselle toiminnalle, 2021). Hypoteesit muodostetaan aina tapauskohtaisesti ja heti tutkimuksen alkuvaiheessa ja niillä tiedoilla, jotka sillä hetkellä tutkimusyksiköllä on käytettävissä. Hypoteesit jäsentävät koko tutkintaa: tiedonkeruusta ja haastattelun suunnittelusta aina johtopäätöksiin. Hypoteesit voivat myös täydentyä tai muuttua tiedon karttuessa ja tutkimuksen edetessä.

Hypoteeseilla on siis tutkimuksessa selkeä tehtävänsä ja tämä työväline on myös keskeisessä roolissa, kun puhutaan harhapäättelyltä suojaavilta tekijöiltä. Mikäli vaihtoehtoisia selityksiä ei tutkimuksessa luoda, työntekijälle jää täysin yksipuolinen ennakkoaajatus rikosepäilyä koskien. Tämä vahvistusvinouma johtaa puolestaan pahimmillaan koko tutkimusprosessin vinoutumiseen harhapäättelyn myötä. Hypoteesien tavoitteena on siis laajentaa ja ottaa huomioon mahdollisimman kattavasti rikosepäilyyn liittyvät erilaiset tapahtumankulut ja näkökulmat. Tämä on ehdoton edellytys tutkimuksen objektiivisuuden ja asianosaisten oikeusturvan toteutumisen kannalta.

Edellä mainitun mukaisesti hypoteesit jäsentävät koko tutkintaa alkaen tiedon keräämisestä. Sosiaalityöntekijän näkökulmasta tiedon keräämisen tavalliset lähteet ovat asiakirjoista sekä lapsen asioista vastaavalta sosiaalityöntekijältä saatu tieto. On tietoa kerätty mistä tahansa, myös tiedon keräämisen työvaiheessa on olennaista tiedostaa vahvistusvinouman riskit. Käytännön tasolla, esimerkiksi ennen sosiaalitoimen asiakirjatietojen läpikäyntiä, on sosiaalityöntekijän syytä pohtia vaihtoehtoisia selityksiä rikosepäilylle, jonka avulla jo tässä kohden voidaan purkaa mahdollisia ennakoasenteita. Tämän ajattelun myötä työntekijällä on tietoisuus tulkita lukemaansa tekstiä objektiivisemmin ja huomioida myös seikkoja, jotka ovat aluksi saattaneet olla hänen

ennakkokäsitystensä vastaisia. Edellä mainittu pätee toki kaikessa muussakin tiedon keräämisessä, esimerkiksi keskusteluissa sosiaalityöntekijän kanssa.

Lisäksi yksi keskeinen harhapäättelyltä suojaava tekijä tutkimusprosessissa on kontradiktorisuuden huomioiminen. Kontradiktorinen periaate² on hyvin relevantti erityisesti laadittaessa oikeuspsykologisia lausuntoja. Käytännössä kontradiktorisuus toteutuu lausunnossa siten, että myös rikoksesta epäillyn näkemykset ja väitteet otetaan huomioon vastaavalla tavalla, mitä asianomistajankin. Epäillyn väitteillä voi olla hyvin merkittävä vaikutus esimerkiksi arvioitaessa vastahypoteeseja, ja sen myötä lausunnon johtopäätösten pohdintaa.

Mikäli kontradiktorisuuden periaatetta ei lausunnoinnissa noudatettaisi, tilanne olisi toisen osapuolen näkökulmasta kestämaton. Kyseessä on siis itsestään selvältä tuntuvan asian huomioiminen, mutta kuitenkin omaan kokemukseeni pohjautuen, vielä joitakin vuosi sitten saatoimme tietyissä tilanteissa toimittaa lausunnon poliisille ilman rikoksesta epäillyn poliisikuulustelun huomioimista (käytännössä tilanteet koskivat tutkinnan merkittävää viivästymistä poliisissa liittyen rikoksesta epäillyn kuulemiseen, eikä kuulustelua ollut lausunnon allekirjoittamishetkellä tutkimusyksikön käytössä). Kun epäillyn kuulustelu ja hänen esittämät väitteet saatiin myöhemmässä vaiheessa tutkimusyksikön käyttöön, lausunnon johtopäätökset jouduttiin muotoilemaan uudelleen, koska epäilty toi kuulustelussaan esille vastahypoteesien näkökulmasta relevantteja väitteitä.

Edeltävä tapaus toimii hyvänä käytännön esimerkkinä liittyen siihen, kuinka puutteellinen tieto johtaa helposti väärien tulkintojen ja johtopäätösten tekemiseen. Asiaa

² Kontradiktorisella periaatteella eli kuulemisperiaatteella tarkoitetaan sitä, että kaikille asianosaisille on varattava tilaisuus tulla kuulluksi heitä koskevassa asiassa. Asianosaisilla on siten mahdollisuus esittää omat näkemyksensä ja väitteensä sekä vastata toistensa esityksiin. Kontradiktorisen periaatteen tarkoituksena on turvata asianosaisten tasa-arvoinen kohtelu oikeusprosessissa.

on erityisen mielenkiintoista pohtia vahvistusvinouman näkökulmasta. Koska epäillyn näkemyksiä ei ollut käytettävissämme, on mahdollista, että kyseisessä tapauksessa ajatuksemme olivat tästä syystä painottuneet vahvasti asianomistajan kertomuksen puolelle, ja meille oli syntynyt vahvistusvinoumalle tyypillinen ennakkokäsitys asiasta. Vahva ennakkokäsitys saattoi olla osallisena siihen, että jätimme huomiotta rikoksesta epäillyn väitteet laatimalla lausunnon valmiiksi ilman hänen esiin tuomiaan näkemyksiään. Kuten esimerkistä käy ilmi, tämä oli virhe. Mitään vahinkoa osapuolille ei tästä kuitenkaan aiheutunut, koska lausunnon johtopäätökset laadittiin uudelleen ottaen huomioon myös epäillyn näkemykset. Kyseinen esimerkki oli yksittäistapaus ja jo pitkäaikaisesti käytäntönä on ollut, että lausunnot laaditaan valmiiksi vasta siinä vaiheessa, kun kaikkien osapuolten näkemykset on lausunnossa tasapuolisesti huomioitu.

5.2 Työtavat sekä työyhteisön vaikutus

Hypoteesityöskentelyn lisäksi tutkimusyksiköissä on myös muita toimintatapoja, joiden kautta on mahdollisuus suojautua vahvistusvinoumalta. Tässä kohden tutkimukseen nimetyillä avustavilla työntekijöillä on tärkeä rooli. Avustavat työntekijät osallistuvat tutkimuksen tekemiseen tapauskohtaisesti. He voivat osallistua esimerkiksi hypoteesien pohdintaan viranomaisverkostossa ja olla osallisina lasten oikeuspsykologisissa haastatteluissa. Vaikka joissakin työtehtävissä on avustavien työntekijöiden osalta vaihtelua, he osallistuivat kuitenkin poikkeuksetta oikeuspsykologisen lausunnon kommentointiin. Kommentoijien tehtävänä on tarkastella ja arvioida kriittisesti lausunnon asiasisältöä kokonaisuutena, joten kommentoinnilla on merkittävä vaikutus mahdollisten ajatusvääristymien ennaltaehkäisemiselle. Lausunnon niin sanotulla kommenttikierroksella avustavilla työntekijöillä on mahdollisuus tuoda lausuntoon parannusehdotuksia sekä omia

mielipiteitä ja näkemyksiä. Näkemykset voivat liittyä esimerkiksi laadittuihin hypoteeseihin ja lausunnon johtopäätösten argumentointiin. Käytäntö on tässäkin kohden osoittanut, kuinka tärkeästä työmenetelmästä kommentoinnissa on kyse.

Edellä esitetyn työtavan tavoitteena on siis tuoda esiin näkökulmia ja paljastaa työntekijöille mahdollisesti muodostuneita vahvistusvinoumia. Kuten edellä tutkimusprosessin kuvauksesta käy ilmi, oikeuspsykiatrinen työskentely on myös muutoin hyvin pitkälle ryhmässä tapahtuvaa, eri asiantuntijoiden välistä vuorovaikutusta. Kyse on ryhmätasolla tapahtuvista työtavoista, jonka tavoitteena on tuottaa lisäarvoa ja hyötyä tutkimukselle. Hyötyjen lisäksi on yhtä olennaista pohtia myös mahdollisia haittatekijöitä. Voidaan esittää kysymys, voiko ryhmässä tapahtuvalla työskentelyllä olla juuri päinvastainen, ei toivottu vaikutus, joka vahvistaa ajattelun vinoumaa johtaen harjapäättelyn muodostumiseen. Muun muassa Fred C. Lunenburg (2010) on artikkelissaan kirjoittanut ryhmäajattelun (groupthink) tarkoittavan taipumusta siihen, että ryhmän jäsenet saavuttavat asiassa konsensuksen ilman vaihtoehtoisten näkökulmien pohtimista ja esille tuomista.

Ryhmäajattelun vaikutuksia voidaan pohtia edelleen jo yllä mainitun oikeuspsykologisen lausunnon kommentointiin liittyvän esimerkin kautta. Jos lausunnon päävastuulliset kirjoittajat ovat muodostaneet johtopäätökset, joita avustavat työntekijät tämän jälkeen kommentoivat, ohjaavatko ”valmiiksi” tehdyt johtopäätökset kommentoijan ajattelua samaan suuntaan? Vaikuttaako niin sanottujen valmiiden johtopäätösten antaminen kommentoijan kriittiseen ja objektiiviseen ajatteluun? Sanoisin, että riski tälle on olemassa. Kommentoijalle voi olla esimerkiksi kognitiivisesti huomattavasti helpompaa hyväksyä ja myötäillä lausunnon kirjoittajien johtopäätökset, kuin käyttää aikaa ja energiaa eriävien näkemysten esiin tuomiseksi. Tämän tyyppiseen päättelyyn voivat olla vaikuttamassa toki lukuisat tekijät kuten kommentoijan vireystila, työkokemus ja käytettävissä oleva aika.

Työyhteisön vaikutuksen ja vahvistusvinouman välistä suhdetta voidaan pohtia laajemmin muistakin näkökulmista. On tärkeää tarkastella yleisellä tasolla myös sitä, millaisia vaikutuksia voidaan nähdä työyhteisöön muotoutuneella kulttuurilla. Mielestäni työyhteisön kulttuuriin liittyviä keskeisimpiä kysymyksiä ovat muun muassa: millainen on työyhteisön ilmapiiri, miten asioista keskustellaan, kuinka ihmiset kokevat voivansa tuoda esille omia mielipiteitään (myös vastakkaisia), millaisia yhteisiä sääntöjä tai toimintatapoja on olemassa ja millaiseksi työyhteisössä työskentelevien ihmisten vuorovaikutus on kaiken kaikkiaan muotoutunut. Näkisin että avoin, keskusteleva ja kunnioittava vuorovaikutus toisia kohtaan sekä mahdollisuus ja ”lupa” tuoda omat ajatukset esille ja esittää näkökulmia, ovat välttämättömiä tekijöitä ajatellen avaraa ja monesta eri tulokulmasta tapahtuvaa ajattelua ja ideointia. Tämä ”rikastaa” ajattelu monella tavoin, joka on ilman muuta vahvistusvinoumalta suojaava tekijä.

Vastaavasti jos työyhteisön kulttuuri on autoritäärinen tai muutoin työntekijöillä ei jostain syystä ole mahdollisuutta tuoda esille näkemyksiään, on tällä ajattelua kapeuttava vaikutus, joka puolestaan altistaa vahvistusvinoumalle. Näissä tapauksissa työyhteisön kulttuuriin on voinut juurtua toimintatapoja ja vakiintuneita käytäntöjä, joita työntekijät eivät enää huomaa tai uskalla kyseenalaistaa.

Tässä kappaleessa esitetyillä työtavoilla ja työyhteisöön liittyvillä tekijöillä on merkittävä vaikutus ajatellen riskiä mahdollisen vahvistusvinouman muodostumiselle. Siksi pidän ilmeisen tärkeänä, että kaikissa työyhteisöissä tulisi näihin asioihin huomiota kiinnittää.

5.3 Työntekijän ominaisuuksia

On selvää, että kaikki oikeuspsykiatrian tutkimuskokonaisuuksissa työskentelevät ammattilaiset ovat alttiita virhepäätelylle, riippumatta esimerkiksi heidän

tehtävänimikkeestään tai koulutuksestaan. Se, miten vahvistusvinouma vaikuttaa yksittäisen työntekijän käsittelemän tiedon päättelyyn ja tulkintaan, on luonnollisesti yksilö- ja tapauskohtaista.

Yksilötasolla(kin) keskeistä on tunnistaa ilmiön olemassaolo. Koska kognitiivisissa vinoumissa on kyse tiedostamattomista virheistä ajattelussa, ilmiön vaikutuksia yksilö ei välttämättä kykene omassa työskentelyssään tunnistamaan. Siksi työntekijällä tulee olla tietoisuutta ilmiön olemassaolosta ja sen vaikutuksista, jotta harhapäättelyltä on mahdollista suojautua. Ilmiölle altistumisen riskitekijöihin voitaneen laskea työntekijän vahvistusvinoumaan (tai muihin kognitiivisiin vinoumiin) liittyvä koulutuksen tai työkokemuksen puute. Luonnollisesti kokemattomuus voi näkyä tietoisuuden puutteena tai vähyytenä, joka voi herkemmin altistaa ajatusvääristymille. Ilmiöön liittyvä koulutus ja esimerkiksi uuden työntekijän perehdyttäminen onkin tästä syystä keskeistä.

Toisaalta voidaan pohtia, voiko pidempiaikainen työkokemus ja esimerkiksi tähän liittyvä liiallinen itsevarmuus ja vahva asiantuntijarooli aiheuttaa samalla tavoin riskin ajattelun vinoutumiselle. Esimerkkinä voidaan käyttää tilannetta, jossa oikeuspsykologisesti arvioituna rikosepäily on lähtökohtaisesti joko hyvin heikko tai vahva. On mahdollista, että näissä tilanteissa kokenut työntekijä saattaa muodostaa ennakkokäsityksiä pohjaten esimerkiksi vastaavanlaisiin tapauksiin, missä on aikaisemmin ollut mukana. Mikäli esimerkiksi aikaisempi vastaavanlainen lähtökohdiltaan heikko epäily on osoittautunut virheelliseksi, hän saattaa ajatella uudesta epäilystä samalla tavoin, eikä siten kykene tarkastelemaan tapausta riittävän puolueettomasti. Tämän tyyppisissä tapauksissa näkisin riskin harhapäättelylle kuitenkin melko pienenä, koska tutkimusyksikön työntekijät ovat työkokemuksensa ja tietoisuutensa myötä hyvin vahvasti orientoituneet objektiiviseen ja kriittiseen ajattelutapaan. Luonnollisesti jonkin asteista ajatusvääristymää voi toki syntyä

inhimillisessä toiminnassa, mutta monessa kohtaa tutkimukseen nimettyjen muiden tutkimusyksikön työntekijöiden ja viranomaisyhteistyön tuki tarvittaessa korjaa asiaa.

Yksilöllisten tekijöiden vaikutuksia pohtiessa käy selväksi, että kyse on hyvin kompleksisesta asiasta ja vaikuttamassa voi olla lukuisia eri tekijöitä yhtäaikaaisesti. Ajattelen, että esimerkiksi työntekijän henkisen hyvinvoinnin ongelmat, kuten kyynistyminen omaan työhön, luultavasti nostaa vahvistusvinouman riskiä huomattavasti.

5.4 Muita tekijöitä

Tässä kappaleessa pohditaan vahvistusvinouman vaikutuksia ajankäytön, organisaation resurssien, työn kuormittavuuden sekä ulkoisten paineiden näkökulmasta.

Liden, (2018) kirjoittaa useisiin eri lähteisiin pohjautuen, että aikapaineiden vaikutusta ihmisen päätöksentekoon on laajalti tutkittu, ja tässä kontekstissa nousee esiin kolme olennaista seikkaa: ensinnäkin aikapaine näyttää johtavan siihen, että henkilön valikointi informaatiota kohtaan lisääntyy. Puhutaan niin sanotusta filtteröinnistä (Edland & Svenson, lainattu Liden, 2018, s. 190). Tällöin henkilö keskittyy informaatioon, mikä vaikuttaa olevan kaikkein relevanteinta, ja vastaavasti väheksyy informaatiota, jonka mieltää vähemmän olennaiseksi. Toisekseen aikapaine vähentää joustavuutta, mikä heikentää kykyä tuottaa vaihtoehtoisia hypoteeseja ja strategioita (Bruner & Austin, lainattu Liden, 2018, s. 190). Kolmanneksi ihmiset luottavat todennäköisemmin aiempiin näkemyksiinsä ja stereotypioihin, ja vastaavasti vähemmän todennäköisesti omaksuvat uutta informaatiota työskennellessään aikapaineen alla (Bodenhausen, lainattu Liden, 2018, s. 190).

Kaikki yllä mainitut tekijät siis kasvattavat riskiä vahvistusvinoumalle. Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikön työskentelyssä näkisin ajankäytön kuitenkin pääosin suojaavana tekijänä. Tutkimusyksikön työskentelyssä on kyse asiantuntijatyöstä,

jossa asiakas-/potilastyön osuus on melko vähäistä. Niin sanottu sitomaton työaika, joka työn luonne ja erityisyys huomioon ottaen on välttämätöntä työtehtävien hoitamiseksi, mahdollistaa esimerkiksi sosiaalityöntekijän kohdalla ajan käyttämisen muun muassa lausunnotiin ja asiakirjatietojen läpikäyntiin. Työn määrässä ja sen myötä kuormittavuudessa on toki vaihtelua. Ajoittain työmäärä ja aikataulu voi olla hyvinkin paineinen esimerkiksi lukuisten vastaanotettujen virka-apupyyntöjen, kiireellisten tutkimustoimenpiteiden tai lausunnoille annettujen määräaikojen myötä. Sosiaalityöntekijöiden osalta näkisin kuitenkin kokonaisuutena, että ainakin tällä hetkellä yksikön sosiaalityöntekijöiden määrä on riittävästi resursoitu suhteessa työtehtävien määrään. Mikäli aikaa on runsaammin käytettävissä ja työtä on mahdollista tehdä vähemmän kiireellisesti ja paineettomammin, tämä mahdollistaa asioiden analyyttisemmän pohdinnan ja sen myötä esimerkiksi eri näkökulmien ja vaikutuksien huomioimisen laajemmin.

Ajankäyttöä, organisaation resursseja ja työn kuormittavuutta voin peilata aiempaan työkokemukseeni lastensuojelun sosiaalityöntekijän tehtävistä. Lastensuojelun sosiaalityössä valtava työmäärä, paine ja kiire oli läsnä lähes joka hetki. Tämä johti helposti siihen, että yksittäisissä tapauksissa ei ollut riittävästi aikaa perehtyä asiakkaan tilanteeseen siinä määrin, mikä olisi ollut tarpeellista. Luulen, että tuolloin lastensuojelun tehtävissä kävi omallakin kohdalla niin, että ennakkokäsitykseni yhdistettynä riittämättömään informaatioon sekä työn kuormittavuuteen ja kiireeseen, aiheuttivat vahvistusvinouman syntymistä. Työ oli monessa kohtaa niin hektistä, että hypoteesiajattelu saattoi unohtua täysin taka-alalle. Tai ehkä tarkemmin sanoen, hypoteesiajattelua ei enää edes tiedostanut.

Resurssien vähyys on merkittävä ongelma myös poliisiorganisaatioissa. Uskoisin, että resurssiongelmista aiheutuva kiire ja työpaine asettavat myös lapsirikostutkijat alttiiksi vahvistusvinoumille. Edellä mainittujen tekijöiden lisäksi myös jutun saama julkisuus, ja

tämän myötä tuleva yleisön ja median paine voivat kasvattaa riskiä ennakkokäsityksen mukaiselle ajattelulle ja toiminnalle. Rikoshistoria tuntee sekä kansallisesti, että kansainvälisesti useita tapauksia, oikeusmurhia, joissa vahvistusvinouman on osoitettu olevan yksi keskeisistä tekijöistä johtaen väärin päätelmiin. Lapsiin kohdistuneissa rikoksissa yksi tunnetuimmista, tässäkin koulutuksessa esitelty esimerkki on *Tapaus Kevin*³.

Arvioitaessa *Tapaus Kevin*iä oikeuspsykologisesta näkökulmasta käy selväksi, että veljesten väärään tunnustukseen johtivat useat eri seikat ja näiden seikkojen yhteisvaikutus. Tapaus sai muun muassa yleisöltä ja medialta paljon huomiota, joka todennäköisesti asetti poliisille voimakasta painetta ratkaista tapaus mahdollisimman nopeasti. Poliisilla vaikutti olleen myös hyvin vahvoja ennakkokäsityksiä liittyen veljesten syyllisyyteen, ja näillä ennakkokäsityksillä oli vaikutuksia muun muassa lasten haastattelujen toteuttamiseen. Kaiken kaikkiaan vahvistusvinoumalle altistuminen vaikutti olleen Kevinin tapauksessa hyvin keskeinen tekijä, joka voimakkaasti ohjasi poliisin tutkintaa väärään suuntaan. Tästä aiheutui merkittäviä ongelmia tutkimuksen objektiivisuudelle ja vaihtoehtoisten selitysten huomioon ottamiselle.

Myös Kysin lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksikössä on ollut tutkittavana useita tapauksia, jotka ovat saaneet julkisuutta median välityksellä. Toisin kuin poliisilla, syyttäjällä ja tuomioistuimella, tutkimusyksiköllä ei ole kuitenkaan vastuuta esitutinnan johtamisesta, tiedottamisesta, syyllisyyskysymysten arvioinnista tai juridisesta päätöksenteosta. Mielestäni tutkimusyksiköllä on siten hyvät mahdollisuudet keskittyä pyydettyihin tutkimustoimenpiteisiin ilman ulkopuolelta tulevaa painetta, vaikka toki

³ Tapaus Kevinissä on kyse vuonna 1998 Ruotsin Arvikassa tapahtuneesta 4-vuotiaan Kevin Hjalmarssonin kuolemasta. Poliisitutinnan seurauksena syyllisiksi Kevinin murhaan todettiin 5- ja 7-vuotiaat veljekset Robin ja Christian, jotka tuolloin poliisin mukaan tunnustivat rikoksen. 20 vuotta myöhemmin veljekset todettiin kuitenkin uuden tutkinnan myötä syyttömiksi, ja samalla alkuperäiseen poliisitutkintaan liittyen havaittiin merkittäviä virheitä, kuten pojilta saama tunnustus teosta, joita he eivät olleet tehneet.

ajoittain kiireellisiä pyyntöjä tai tiukkoja aikatauluja esimerkiksi määräaikojen suhteen tutkimusyksikölle asetetaan. Sanoisin, että tutkimusyksiköllä on ikään kuin ”työrauha”, eikä esimerkiksi jutun julkisuudella ole ollut mielestäni juurikaan vaikutuksia. Nämä seikat näen vahvistusvinoumalta suojaavina tekijöinä.

6. Yhteenveto sekä suosituksia käytäntöön

Riski altistua kognitiivisille vinoumille on läsnä jokapäiväisessä elämässä, sekä työssä että vapaa-ajalla. Erityyppisiä kognitiivisia vinoumia on olemassa lukuisia, mutta oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa vahvistusvinouma (confirmation bias) on kaikkein merkittävin mahdollisen harhapäättelyn muoto. Tässä lopputyössä vahvistusvinoumalta suojaavia ja altistavia tekijöitä on pohdittu käytännönläheisesti, keskittyen useiden eri tekijöiden esiin tuomiseen. Laaja-alainen kysymyksenasettelu on siten mahdollistanut ilmiön ja tutkimusprosessin välisen suhteen tarkastelun useasta eri näkökulmasta käsin. Toisaalta laaja kysymyksenasettelu toi mukanaan myös tiettyjä ongelmia. Huomioiden lopputyön laajuus (rajoitukset sivumäärän suhteen) aiheutui se, että joiltain osin vahvistusvinoumaan liittyvien tekijöiden kuvaus tutkimusprosessissa jäi melko pintapuoliseksi ja suppeaksi. Laaja kysymyksenasettelu oli kuitenkin ennalta tehty tietoinen valinta, koska tavoitteena oli juuri saada mahdollisimman monipuolinen käsitys ilmiön vaikutuksista tutkimusprosessin kontekstissa. Valittu kysymyksenasettelu toimii siten yhtäaikaaisesti sekä lopputyön vahvuutena, että heikkoutena.

Yhteenvetona voidaan todeta, että oikeuspsykiatrian tutkimusprosessin ja vahvistusvinouman välinen suhde on hyvin monitahoinen. Sekä vahvistusvinoumalta suojaavia, että sille altistavia tekijöitä on tunnistettavissa useita. Tekijät eivät ole toisiaan

poissulkevia, vaan yksittäinen tekijä voi olla sekä suojaava, että altistava (esim. työkokemuksen vaikutus). Kompleksisuudesta huolimatta lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian tutkimusyksiköiden työskentelyssä ajatusvääristymien riskit tunnistetaan mielestäni hyvin.

Vahvistusvinoumalta suojaavina tekijöinä tutkimusyksiköillä on käytössään vakiintuneita työtapoja ja tutkimusmenetelmiä, joiden avulla pyritään turvaamaan tutkimuksen objektiivisuus ja asianosaisten oikeusturva. Hypoteesiajattelu on kaikkein keskeisin näistä menetelmistä, ja se on käytössä kaikissa Suomen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian- ja psykologian yksiköissä. Myös kontradiktorinen periaate ansaitsee oman huomionsa.

Tutkimusyksiköihin on muotoutunut myös muita työtapoja, jotka niin ikään auttavat suojautumaan vahvistusvinoumalta. Tutkimukseen nimettyjen muiden työntekijöiden merkitys eri työvaiheissa, etenkin oikeuspsykologisen lausunnon kommentoinnissa, on mainittava erityisen merkittävänä. Toisaalta pohdittaessa yleisesti työyhteisön toimintaa laajemmin muun muassa työtyhmässä vallitsevan kulttuurin ja ryhmäajattelun vaikutusten kautta, asiasta tulee monitahoisempi: riippuen työyhteisössä vallitsevasta kulttuurista sekä ryhmässä vallitsevasta dynamiikasta ja ajattelusta, voivat nämä seikat toimia joko suojaavina tai altistavina tekijöinä.

Tutkimusyksikön työskentelyssä korostuu viranomaisyhteistyö eri toimijoiden kesken. Viranomaisyhteistyö mahdollistaa tiedon keräämisen ja käsittelyn, ja tämän myötä eri näkökulmien pohtimisen laaja-alaisemmin. Tästä syystä näen viranomaisyhteistyöllä olevan keskeinen rooli vahvistusvinoumalta suojaavana seikkana.

Myös työntekijän yksilöllisillä ominaisuuksilla on luonnollisesti oma vaikutuksensa. Tässä lopputyössä yksilöllisten ominaisuuksien mahdollisia vaikutuksia on pohdittu lyhyesti ilmiön olemassaolon tietoisuuden, koulutuksen ja työkokemuksen kautta. Olennaisena

suojaavana tekijänä näen ilmiöön liittyvän koulutuksen, ja sen myötä työntekijän mahdollisuuden tunnistaa vahvistusvinouma. Mikäli koulutus ja tietoisuus on puutteellista, tämä puolestaan voidaan nähdä altistavana tekijä. Yksilöllisiä tekijöitä voi olla vaikuttamassa yhtäaikaaisesti lukuisia.

Viimeisessä alaluvussa pohdittiin vahvistusvinouman vaikutuksia tutkimusyksikön työhön muun muassa ajankäytön, organisaation resurssien sekä ulkopuolelta tulevien paineiden näkökulmasta. Näihin seikkoihin liittyen en tunnistanut erityistä riskiä vahvistusvinouman toteutumiselle, vaan kyseiset seikat toimivat enemmänkin suojaavina asioina.

Kuten yllä oleva pohdinta osoittaa, vahvistusvinouma oikeuspsykiatrian tutkimusprosessissa on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen ilmiö. Kyseessä on laaja kokonaisuus ja vahvistusvinoumaan vaikuttavien muuttujien määrä joko suojaavana tai altistavana tekijänä voi olla huomattava. Vahvistusvinouman vaikutukset voivat koostua usean eri tekijän yhteisvaikutuksesta.

Sosiaalityöntekijän työskentelyn näkökulmasta yhtenä suurimmista vahvistusvinoumalle altistavista riskitekijöistä näen laajan tiedonsaantioikeuden kautta tulevaa, mahdollisesti hyvinkin suuren taustatietomäärän käsittelyä. Kuten edellä lopputyössä on mainittu, epärelevantti ja kontekstiin kuulumaton tieto voi altistaa vahvistusvinouman muodostumiselle. Esimerkiksi huoltoriitatapauksissa mahdolliset ennakkokäsitykset tai rikoksesta epäillyn mahdollinen rikollinen entisyys voivat ohjata asiakirjatietojen käsittelyä ja tulkintaa vinoutuneeseen suuntaan. Mikäli näin tapahtuu, on olemassa riski sille, että asiakirjatiedoista tehdyllä oikeuspsykiatrisella arviolla on vaikutuksia esimerkiksi lapsen oikeuspsykologisen haastattelun suunnitteluun ja tämän myötä lapsen haastattelun toteuttamiseen. Tiedon valikointiin ja tulkintaan voivat vaikuttaa myös useat

muut tekijät, kuten esimerkiksi edellä käsitellyt työntekijän yksilölliset ominaisuudet. Lisäksi asiakirjatietojen läpikäynti ja tämän pohjalta tehty oikeuspsykiatrinen arviointi on itsenäistä työtä, eikä tähän työvaiheeseen osallistu muita työntekijöitä. Näin ollen ulkopuolelta tulevaa näkökulmaa ei ole saatavilla mahdollisen vahvistusvinouman ennaltaehkäisemiseksi. Loogisesti johdettuna voidaan sanoa, että mitä useampi vahvistusvinoumalle altistava tekijä asiakirjatietojen käsittelyssä toteutuu, sitä suurempi on riski harhapäättelyn muodostumiselle. Tästä syystä, kuten kaikissa tutkimusprosessin työvaiheissa, myös asiakirjatietojen käsittelyssä hypoteesiajattelun ja kontradiktorisuuden huomioiminen on avainasemassa.

Lausunnotiin liittyvissä käytännöissä työtapoja olisi mahdollista kehittää siten, että lausunnon kommentoijille ei tarjottaisi ”valmiita” johtopäätöksiä arvioitavaksi lausunnon päävastuullisten kirjoittajien toimesta. Tällä tavoin olisi mahdollista ennaltaehkäistä mahdollinen johdatteleva vaikutus kommentteja antavan henkilön ajatteluun. Mikäli näissä tilanteissa johtopäätökset esimerkiksi poikkeaisivat toisistaan lausunnon kirjoittajien ja kommentoijien välillä, olisi mahdollista käydä keskustelua siitä, mitkä seikat ovat toimineet itse kunkin argumentoinnin pohjana. Ajattelen, että tällainen työtapo syventäisi ja rikastuttaisi yhteistä johtopäätöspohdintaa. Henkilökohtaisesti olen kyseistä työtapaa satunnaisesti työssäni käyttänyt, mutta vakiintuneena käytäntönä sitä ei ole Kysin tutkimusyksikössä käytetty. Pohtimisen arvoista olisi, voisiko kyseisen työtavan ottaa tutkimusprosessissa käyttöön systemaattisemmin.

Loppusanoina voidaan todeta, että vahvistusvinouman vaikutusta lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisissa tutkimusprosesseissa on edelleen tarpeen tutkia syvällisemmin. Mikäli aiheen parissa tulevaisuudessa jatkaisi, olisi kiinnostavaa pohtia ilmiön vaikutuksia tarkemmin yksittäisten teemojen näkökulmista. Näitä teemoja voisivat olla muun muassa ryhmäajattelu,

tai millaisia vaikutuksia taustatietojen arvioilla voi olla tutkimuksen jatkoa ajatellen, esimerkiksi hypoteesien muodostamiseen ja edelleen lapsen haastatteluun. Yksittäisiin teemoihin keskittyminen mahdollistaisi tätä lopputyötä syvemmän ja kattavamman analyysin tekemisen pohjautuen laajemmin olemassa olevaan tutkimustietoon ja kirjallisuuteen.

Lähteet

Dror, Itiel E. (2018). Biases in forensic experts. *Science*, vol. 360, no. 6386, p. 243.

online: [Biases in forensic experts. Science](#)

Kahneman, D., Slovic, P. & Tversky, A. (eds.). (1982). *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases*. New York, NY: Cambridge University Press. [Judgment under](#)

[Uncertainty: Heuristics and Biases - Google-kirjat](#)

Kahneman, D. (2012). *Ajattelu nopeasti ja hitaasti*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita. Helsinki.

Korteling, J.E. & Toet, A. (2020). Cognitive biases. In S. Della Sala: *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology*. Amsterdam-Edinburgh: Elsevier ScienceDirect.

<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809324-5.24105-9>

Laki lapseen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä (19.12.2008/1009). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2008/20081009>

Lehtinen, M. & Rossi, M. (2022). *Käsikirja lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan*. Helsinki: Poliisihallitus.

<https://poliisi.fi/documents/25235045/33939256/Käsikirja-lapsiin-kohdistuvien-väkivalta-ja-seksuaalirikosten-tutkintaan-web.pdf>

Liden, M. (2018). *Confirmation bias in criminal cases*. Uppsala: Department on Law, Uppsala University.

Lunenburg, Fred C. (2010). *Group Decision Making: The Potential for groupthink*.

International journal of management, business, and administration. Volume 13, number 1, 2010.

Nickerson, R. S. (1998). Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology* 1998, Vol. 2, No. 2, Pages 175–220.

O'Donohue, W. & Cirlugea, O. (2021). Controlling for Confirmation Bias in Child Sexual Abuse Interviews. *American Academy of Psychiatry and the Law*. Volume 49, Number 3.

Stolt, S. & Laajasalo, T. ym. (2023). Lasten ja nuorten oikeuspsykologian ja -psykiatrian yksiköiden toiminta ja toiminnan periaatteet Suomessa. Saatavilla osoitteessa: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/146793/URN_ISBN_978-952-408-076-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Taskinen, S. (2003). Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen: Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Stakes, Oppaita 55. Helsinki.

Wilke, A. & Mata, R. (2012). Cognitive Bias. *Encyclopedia of Human Behavior*, 2012, Pages 531–535.